

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Halonen, Mia; Nikunen, Kaarina

Title: Kriittisen diskurssintutkimuksen ja positiivisen diskurssianalyysin dialogia

Year: 2023

Version: Published version

Copyright: © 2023 Kotikielen seura

Rights: CC BY-ND 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Please cite the original version:

Halonen, M., & Nikunen, K. (2023). Kriittisen diskurssintutkimuksen ja positiivisen diskurssianalyysin dialogia. *Virittäjä*, 127(2), 295-298. <https://doi.org/10.23982/vir.127842>

Kriittisen diskurssintutkimuksen ja positiivisen diskurssianalyysin dialogia

Irina Herneaho: *Oikeus elää. Intertekstuaalisuus turvapaikanhakijoiden oikeuksia ajavassa kansalaisaktivismissa.* Helsingin yliopisto 2022. 292 s. ISBN 978-951-51-8576-1. Saatavilla verkossa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-8577-8>.

Irina Herneaho käsittelee monografia-muotoisessa väitöstutkimuksessaan turvapaikanhakijoiden oikeuksia ajavan *Oikeus elää* -aktivistiverkoston diskursiivisia käytäntöjä intertekstuaalisuuden kehyksessä. Tutkimus paikantuu kriittisen diskurssintutkimuksen kentälle ja ammentaa lingvistisestä moniäänisyyden ja referoinnin tutkimuksesta, visuaalisesta kieliopista ja genreteoriasta keskeisinä analyttisinä käsitteinään *kehys* ja *ääni*. *Oikeus elää* -verkosto syntyi turvapaikanhakijoiden aloitteesta helmikuussa 2017, ja kasvoi merkittäväksi turvapaikanhakijoiden oikeuksia puoltavaksi liikkeeksi. Kuten useimpien uusien sosiaalisten liikkeiden myös *Oikeus elää* -verkoston toimintamuodot ovat moninaiset ulottuen pysyvästä mielenosoituksesta sosiaaliseen mediaan. Herneahon väitöskirjatutkimus keskittyy tässä kokonaisuudessa verkoston blogiin ja sen tekstuaalisen ja visuaalisen sisällön analyysiin.

Vaihtoehtoisia näkökulmia maahanmuuttoon

Tutkimuksen teoreettisen perustan muodostaa kriittinen diskurssintutkimus, jota on hyödynnetty paljon muuttoliikkeen ja kielen tutkimusta yhdistävissä tarkasteluissa. Näille tutkimuksille on tyypillistä, etteivät ne käsittele niinkään maahanmuuttajien, pakolaisten tai turvapaikan-

hakijoiden itse tuottamia diskursseja vaan keskittyvät valtamedian tai maahanmuuttoa vastustavien poliittisten liikkeiden tuottamiin diskursseihin, joissa korostuvat maahanmuuttoon liittyvät ongelmat, uhkakuvat ja pelot. Näiden sijaan Herneaho pyrkii tarkastelemaan niitä kielen tuottamisen paikkoja, joiden lähtökohdana on tarjota vaihtoehtoisia näkökulmia maahanmuuttoon.

Tutkimuksen keskeinen jännite onkin siinä, kuinka hyödyntää kriittisen diskurssintutkimuksen teoriaa ja välineitä paikantamaan sosiaalista oikeudenmukaisuutta edistävää kielenkäyttöä, jonka tarkastelu on keskeistä niin kutsutun positiivisen diskurssianalyysin (PDA) suuntauksen emansipatoristen pyrkimysten kannalta. Positiivinen diskurssianalyysi osana kriittistä diskurssintutkimusta tuo asetelmaan ja työhön kiinnostavaa jännitettä, raikasta näkökulmaa ja uuden odotusta.

Jännitteinen asetelma lupaa paljon. Työn ensimmäiset luvut – Johdanto ja Teoreettinen viitekehys – osoittavatkin harvinaista kypsyyttä ja syvällistä ymmärrystä kielen ja yhteiskunnan monimutkaisesta ja täydellisestä yhteenkietoutuneisuudesta. Kuitenkaan positiivinen diskurssianalyysi ei ainakaan tässä viitekehyksessä vielä ulotu aineiston maahanmuuttomyönteistä laatua syvemmälle.

Blogi kansalaisaktivismina

Kuten edellä todettiin, vallanpitäjien puheen sijaan tutkimuksen aineistoksi on valittu turvapaikanhakijoiden ja kansalaisverkoston julkinen ja verkossa vapaasti luettavissa oleva aktivistiblogi

Oikeus elää. Aineistovalinnan kautta pyritään selvittämään, millaisia mahdollisuuksia kriittinen diskurssintutkimus tarjoaa kielen vaihtoehtoisen ja emansipatorisen potentiaalin hahmottamiseen.

Työn nimessä tai fokuksessakaan ei ole Herneahon mukaan kuitenkaan blogi vaan kansalaisaktivismi, mikä on tutkimuksen kannalta olennainen mutta vaikeahkosti avautuva valinta. Miten blogin tekstien tutkimus olisi kansalaisaktivismin tutkimusta? Ymmärrettävästi blogi on yksi kansalaisaktivismin laji, mutta miten se yksin yltäisi edustamaan kansalaisaktivismia, johon kuuluu hyvin monenlaista kielellistä ja kielenulkoista toimintaa? Yhden olennaisen valinnan blogin hahmottamisessa aktivismiksi Herneaho tekee siinä, että hän sanoo tutkineensa blogissa julkaistuja tekstejä, ei blogitekstejä. Fokuksessa ei siis ole blogi tekstilajina, vaan nimenomaan tekstien moninaisuus ja moniäänisyys. Se, voivatko blogitekstit kuitenkaan toimia kansalaisaktivismin kuvana, jää työssä lopulta ratkaisematta.

Intertekstuaaliset kehys ja ääni keskeisinä analyttisinä käsitteinä – ja tutkimuksen tuloksina

Kriittisen diskurssintutkimuksen viitekehysten sisällä tekijä on keskittynyt perustavaan ja avoimeen intertekstuaalisuuteen ja sen sisällä *kehysten* ja *äänien* käsitteisiin, jotka käyvät pitkälti yhteen intertekstuaalisuuden lajien kanssa. Työssä kehys vastaa paljolti interdiskursiivisuutta eli perustavaa intertekstuaalisuutta ja ääni avointa intertekstuaalisuutta. Goffmanin (1974) työhön perustuvassa kehysten määritelmässään Herneaho (s. 61) yhdistää uskottavasti Goffmanin ja Bahtinin (1981) teoretisoinnit: ”[K]ehys on abstrakti analyysikategoria, joka aktivoituu aineiston teksteissä. Saman kehysten aktivoivat tekstit muistuttavat monelta osin toisiaan: bahtinilaisittain voi puhua keskihakuisista voimista, jotka yhtenäistävät kielellistä il-

maisua.” Tekijä ponnistaa kehysten ja äänen käsitteistä mutta myös päätyy niihin, eli ne ovat toimineet sekä analyysivälineinä että tutkimuksen tuloksina.

Aineistosta on analysoitu journalistinen, humanitaarinen sekä poliittis-hallinnollinen kehys, joiden ominaispiirteet on esitelty erittäin havainnollisessa taulukossa sivulla 74. Journalistinen ja humanitaarinen kehys erottuvat selvästi omanlaisikseen erilaisine keinoineen ja interteksteineen. Journalistinen kehys nojaa paljolti lajiominaisuuksiin ja rakenteeseen, esimerkiksi niin kutsuttuun uutiskolmioon, humanitaarinen taas enemmän erilaisiin affektiivisiin keinoihin. Poliittis-hallinnollinen kehys sen sijaan ammentaa näistä molemmista ja on siten enemmän yhdistelmä kuin oma kehysensä. Koska myös ”journalistinen” ja ”humanitaarinen” ovat tutkijan omia kategorioita, niiden hybridisoiminen tuo analyysiin hiukan epäuskottavuutta; vaikuttaa siltä kuin luokitteluun olisi päädytty hiukan ennenaikaisesti ja sen vuoksi jouduttu sovittamaan valittuihin kategorioihin myös sellaiset tapaukset, jotka eivät täysin istuneet kumpaankaan.

Tutkimusanalyysin toinen pääkäsite ääni lähtee liikkeelle bahtinilaisittain sosiaalisen ja yksilöllisen risteyksestä, kuten sivulla 70 todetaan: ”[Ä]äni kytkeytyy yhtäältä yksilön henkilökohtaiseen identiteettiin ja toimijuuteen, ja äänellä ilmaistaan toisaalta myös kuulumista laajempaan yhteisöön, instituutioon tai ideologiseen positioon.” Oleellista tutkimuksessa on äänen erottaminen suoraan äänen käyttäjästä. Toisaalta tutkimus kuitenkin toteaa, että äänen analyysissä fokus on turvapaikanhakijoiden äänen representoinnissa. Ääni siis ymmärretään tutkimuksessa eri näkökulmien ilmaisuna ja jopa metaforisena käsitteenä, jonka kautta voidaan analysoida erilaisten äänten rakentumisia, kuulumisia ja merkityksiä tekstissä. Analyysissä keskitytään tarkastelemaan turvapaikanhakijan äänen rep-

resentointia ensinnäkin kokemuksellisenä äänenä ja toiseksi kollektiivisena äänenä. Kokemuksellinen ääni on affektiivisesti latautunut, yksilöllistävä ja kutsuu empatiaan. Kollektiivinen ääni sen sijaan korostaa toimijuutta ja performoi poliittisia päämääriä, ja se suunnataan vallanpitäjille.

Analyysi onnistuu erittelemään äänen eri ulottuvuuksia, mutta juuri tämän työn konteksti herättää pohtimaan erityisesti äänen tiedontuotannollista merkitystä. Tämä näkökulma ääneen jää analyysissa vielä oralle. Erilaisia vähemmistöryhmiä käsittävä tutkimus on esimerkiksi pohtinut tutkittavien kokemuksellisen tiedon merkitystä ja mahdollisuuksia. Kokemuksellista tietoa on lähestytty vaihtoehtoisten merkityksellistämisen tapojen mutta myös vaihtoehtoisten menetelmällisten ratkaisujen kautta (mm. irtautumalla ”valkoisista menetelmistä”), jolloin on kiinnitetty huomiota siihen, kuka aineistoissa puhuu ja miten puheen tuottamaa tietoa käsitellään. Voidaan siis ajatella, että turvapaikanhakijoiden ääni tässä aineistossa tuottaa myös uutta kokemuksellista tietoa olosuhteista, joista tutkimusaineiston aikana ei valtakiusuudessa laajemmin ollut tietoa – tai ainakaan niistä ei kirjoitettu. Kielen emansipatorisen potentiaalin paikantamisen kannalta ei ehkä olekaan oleellista pohtia vain sitä, miten kokemuksellista ääntä representoidaan, vaan mitä ja mistä kokemuksellinen ääni kertoo tiettyssä kontekstissa ja yhteiskunnallisessa tilanteessa. Diskurssi-analyttinen ote on omiaan erittelemään kielellisiä strategioita, mutta samalla analyysimenetelmä on kenties kyvytön tai haluton tavoittamaan kokemuksellisuutta ja kuuntelemaan sitä, mitä kerrotaan.

Analyysin lievässä puutteena voidaan pitää sitä, että huomiota ei juuri kiinnitetä aineiston monikielisyyteen, kenties – ja ymmärrettävästi – tutkimusekonomisista syistä. Siirtolaisuus- ja diasporatutkimuksen piirissä monikielisyyttä on lähestytty aksenttisuuden näkökulmasta, eräänlaisena tuotannollisena muotona, joka aset-

tuu erilaisten rajojen, kansallisen ja transnationaalien, informaation ja viihteen, keskustan ja marginaalin väliin; aksenttisuutta on käsitelty muun muassa Nacify (2001) siirtolaisten tekemien elokuvien yhteydessä. *Oikeus elää* -blogi lienee hyvä esimerkki tällaisesta aksenttisesta tuotannosta, joka mahdollistaa risteymän moninaisia ilmaisumuotoja ja ääniä.

Tutkimuksen kielellinen analyysi on todella tarkkaa ja runsasta, ja kuten tekijä itsekin toteaa, myös rosoista. Useat näkökulmat, teoriat ja käsitteet ovat johdaneet esimerkkikatkelmien analysointiin palasissa useissa luvuissa, mikä aiheuttaa hajanaisuutta ja toistoa. Näkökulman rajaaminen olisikin voinut tuoda analyysiin lisää syvyyttä. Useiden kehysten monipolvinen läpikäyminen on tehty pietteillä, mutta samalla punainen lanka toisinaan katoaa. Kielen pienimpienkin yksityiskohtien mikrotasoisien analyysin osalta tutkimus on todellinen voimannäyte, joka nojaa laajasti fennistiikassa vuosikymmenten saatossa tehtyihin tutkimuksiin. Mahdollisesti väitöstutkimuksen rooli opinnäytteenä on vielä estänyt Herneahoa fokuoimasta tarkemmin kohteeseensa. Olisi kiinnostava nähdä työstä suuremmalle yleisölle suunnattu, riisutumpi ja populaarimpi versio.

Kriittisen agendan laajentaminen – vielä käyttämätön mahdollisuus?

Herneahon tutkimus osoittaa, että tekijä hallitsee hyvin tutkimusalueensa. Aiempaa tutkimusta on esitelty laajasti ja asiantuntevasti ja sitä on myös käytetty analyysissa. Tekijä tuntee valtavan määrän tekstin- ja yleisemmin kielentutkimuksen teorioita ja käsitteitä, ja työtä voisi näiltä osin hyvin käyttää myös esimerkiksi oppimateriaalina. Tutkimus osoittaa, kuinka diskurssintutkimuksen keinoin voidaan paikantaa erilaisia strategioita ja kielellisiä, diskursiivisia kaappauksia, joiden kautta voidaan tuottaa tekstiin yhtäältä

vaikuttavuutta ja objektiivisuutta, toisaalta myötätuntoa ja huomiota – sekä nostaa esiin turvapaikanhakijoiden ääntä.

Päättätäluku palaa tutkimuksen alussa viritettyyn kysymykseen kriittisen diskurssianalyysin mahdollisuuksista kielen emansipatoristen ulottuvuuksien hahmottamisessa. Tekijä toteaa, ettei tämän tutkimuksen valossa ole mahdollista erottaa omanlaistaan ”solidaarisuuden kielioppia”. Aineistossa hyödynnetyt kielelliset resurssit ovat tuttuja muistakin yhteyksistä, mutta ne tekee ainutlaatuisiksi se tapa, jolla niitä on käytetty strategisesti vallakkaiden diskurssien sisällä.

Blogissa tehty kielellinen työ on avannut tilan haastaa itsestäänselvinä pidettyjä valtasuhteita. Herneahon tukeutuminen diskurssianalyysiin hänen tulkitsaansa turvapaikanhakijoiden ääntä strategisena keinona, eikä niinkään tiedontuotantona, hiukan heikentää tässä tapauksessa mahdollisuuksia tulkita kielen emansipatorista ulottuvuutta. Tämän huomion Herneaho itsekin allekirjoittaa. Kaikkiaan Herneahon refleksiivisyys suhteessa tutkimusmenetelmään onkin työn parasta

antia. Hän on hyvin (itse)kriittinen suhteessa käyttämiinsä teorioihin ja menetelmiin, ja hänen pohdintansa on syvällistä ja palkitsevaa luettavaa.

MIA HALONEN

etunimi.sukunimi@jyu.fi
yliopistotutkija, soveltava kielentutkimus,
Jyväskylän yliopisto

KAARINA NIKUNEN

etunimi.sukunimi@tuni.fi
professori, viestinnän ja median tutkimus,
Tampereen yliopisto

Kirjoittajat toimivat Herneahon vastaväittäjinä.

Lähteet

BAHTIN, MIKHAIL 1981: *The dialogic imagination. Four essays*. Austin: University of Texas Press.

GOFFMAN, ERVING 1974: *Frame analysis an essay on the organization of experience*. Cambridge: Harvard University Press.

NAFICY, HAMID 2001: *An accented cinema. Exilic and diasporic filmmaking*. Princeton: Princeton University Press.

Monitieteinen teos kielen ja vanhuuden yhteydestä

Kaarina Hippi, Anne Mäntynen & Camilla Lindholm (toim.): *Vanhuus ja kielenkäyttö*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1463. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2020. 321 s. ISBN 978-951-858-224-6.

Ikääntyminen koskee jokaista ihmistä ja tuo mukanaan monia muutoksia, jotka vaikuttavat ihmisen osallisuuteen. Näitä ovat esimerkiksi työelämästä eläkkeelle siirtyminen, mahdolliset sairaudet sekä fyysisen ja kognitiivisen toimintakyvyn yleinen heikkeneminen. Onkin tärkeää tunnistaa, että ikääntyneiden osallisuus

rakentuu pitkälti kielen ja vuorovaikutuksen kautta. Teoksessa *Vanhuus ja kielenkäyttö* tarkastellaan kielenkäytön roolia ikääntymisessä ja siihen liittyvissä muutoksissa nimenomaan suomalaisen yhteiskunnan kontekstissa. Se on ensimmäinen suomenkielinen vanhuutta ja kieltä käsittelevä kokoomateos ja pohjautuu pitkälti Helsingin yliopistossa vuonna 2018 pidettyyn samannimiseen luentokurssiin. Esipuheen lisäksi teokseen kuuluu yhteensä yhdeksän artikkelia, jotka lähestyvät aihetta eri näkökulmista. Kirjan johdanto-artikkelissa esitellään teoksen rakenne, mutta artikkeleita ei ole jaettu temaattisiin